
JURIJ VODOVNIK KOT AVTOR IN PEVEC SVOJIH PESMI

Igor Cvetko

39

IZVLEČEK

O Vodovnikovem življenju in delu vemo danes že precej. V obsežni monografiji *Jest sem Vodovnik Juri, O Slovenskem ljudskem pevcu* (1988) je bila zapuščina pohorskega pevca obdelana po etnomuzikoloških kriterijih. Vodovnik je bil popisan, analiziran, definiran in umeščen v širši slovenski prostor. Pa vendar je vrsta vprašanj, ki se nanašajo predvsem na njegovo ustvarjanje, avtorstvo in razširjanje viž, ostalo še odprtih. Avtor skozi pazljivo branje nekaterih njegovih pesmi v tem prispevku poskuša izluščiti nekatera dejstva in jih povezati v sliko, ki naj bi dopolnila še en del Vodovnikove zgodbe. Razmišljanja se nanašajo predvsem na del njegovega socialnega kroga, na tiste ljudi, ki so bili z njim tako ali drugače v povezavi z glasbo in peto pesmijo. Torej na mesto lokalnih godcev pri razširjanju petih avtorskih pesmi v nekem okolju in vlogo godčevstva pri uveljavljanju in ohranjanju le-teh med ljudmi.

Ključne besede: pesnik – pevec, novičar, igre, godec, okolje

ABSTRACT

Quite a lot is known today about Vodovnik's life and work. The legacy of the Pohorje poet was treated according to ethnomusicological criteria in a comprehensive monograph, *Jest sem Vodovnik Juri, O Slovenskem ljudskem pevcu* (1988). It seems that everything possible about Vodovnik has been recorded, analysed, defined, and placed in the wider Slovene context. However, a number of questions, mainly related to his creative work, authorship, and how his songs were spread, remain unanswered. In this article the author tries to elicit certain facts through careful reading of Vodovnik's songs, and to connect them into an image which might complement Vodovnik's story. His reflections mainly deal with a specific section of his social environment, that is with the people who in one or another way were connected with Vodovnik through music and songs. This refers to the role of local musicians in spreading an author's songs in a certain environment, and to the function of folk musicians in spreading and preserving folk songs.

Key words: poet-singer, journalist, folk musician, (social) environment

Namesto uvoda: Nekaj odlomkov iz Slovenskega biografskega leksikona

Vodovnik Jurij, bukovnik, ljudski pevec in igre, rojen na Skomarju 22. aprila 1791 tesarju in coklarju Mihi (po domače Tomažiču) in Heleni, rojeni Ostružnik. Umrl 17. decembra 1858 (za jetiko, tri dni po smrti žene)...

...Brati in pisati ga je naučil oče, tudi samouk in vseznal...

...Ker je bil od mladosti bolehen, se je 19-leten izučil tkalstva, tkal na domu in v šteri...

...zadnja leta je živel po več mesecev zdoma, pri prijateljih in znancih, hodil naokrog oprtan s košem brez dna ter si s petjem svojih in drugih pesmi služil hrano, zlasti pijačo...

...Vodovnik je svoje pesmi v prepisih dajal ali prodajal ljudem... Širile so se s prepisovanjem, zlasti pa s petjem...

40

Bil je realist, opisovalec lastnega in ljudskega življenja na Pohorju, ki je svojim stanovskim, zbadljivim, prigradnim in razpoloženskim pesmim znal prilagoditi jezik in mero.

(Hartman 1986)

O Vodovnikovih pesmih na južnem Pohorju

Če danes kaj dela Pohorce prepoznavne tudi širše, je to zagotovo muzika, godčevstvo in ljudske pesmi, med katerimi so *Vodovnikove viže* najbolj znane. Drugače ljudje tam pojejo svoj pevski repertoar tako kot pri nas še marsikje: glasno, bolj zategnjeno kot ne, neredko celo robato in »zaobljeno«. Vedno v več glasovih skupaj. Ko se ob različnih prilikah kje zberejo, začne nekdo peti naprej, ostali mu pritegnejo. Pesem zazveni iz polnih grl, »po domače«. Tako pojejo. Drugače niti ne znajo. In tudi nočejo. Tako je za njih »lepo«. In najlepše zazvenijo prav pesmi iz domačega repertoarja. Pojejo po nepisanem pravilu *o lepem in njihovem*, ki se je pri njih v dolgih stoletjih izoblikovalo v to, kar danes imenujemo živa ljudska pesem.

Vodovnikove pesmi imajo Pohorci za eno svojih večjih domačih dragocenosti. Žive so in prisotne med njimi. Vsakdo se rad pohvali, da jih pozna in da zna katero celo zapeti. Pojejo jih zase, ob različnih priložnostih, za veselje, tu in tam, kar tako, stari in mladi. Kadarkoli kdo prepozna katero od *Vodovnikovih viž*, se spontano pridruži ostalim in odbrunda svoj del, ki zazveni skupaj z ostalimi. Marsikdo jih zna zapeti celo več, saj imajo danes ljudje poleg stare Mišičeve Vodovnikove pesmarice tudi debelo študijo o pohorskem pevcu *Jest sem Vodovnik Juri*. Redko katera hiša na Pohorju, ki da kaj nase, je ostala brez vsaj ene od dveh priljubljenih kaset z Vodovnikovimi pesmimi. Tisti, ki gredo naprej s časom, pa lahko poslušajo celo zgoščenko s terenskimi posnetki. In čeprav je le Vodovnik tisti zares pravi pohorski pevec, kot se radi pohvalijo, pozna njegove viže res dobro samo peščica pevcev in godcev. Ti jih pojejo iz glave, po spominu. Celó več deset jih znajo. Pojejo jih tako, kot so včasih slišali peti starejše, ki naj bi jih, kot zatrjujejo, »kar stresali iz rokava«, ali pa tako, kot so Vodovnika svojčas prepevali godci Pogačnik, Hren ali Višič. In kot kaže, so

bili prav godci po Pohorju že od nekdaj tudi glavni ohranjevalci Vodovnikovih pesmi, skoraj njihove zaščitne znamke.

Vodovnikove viže kot zanimiv primer ljudskih pesmi

Vodovnikove pesmi so vsekakor nekaj posebnega tako v slovenskem prostoru kot tudi širše.

Toda kaj ni za *ljudsko pesem* značilno, da nima poznanega avtorja? Kaj ne postane neka pesem *ljudska* takrat, ko se ji uspe izmotati iz ulovljivosti v čas in prostor? Takrat torej, ko postane lastnina vseh in za vse? Ljudje jo v tem primeru vzamejo za svojo, najdejo se v njej in v njej se lahko poiščejo. Vsi, vedno in povsod. Kako potem lahko Vodovnikove pesmi sploh uvrstimo med ljudske? Po katerem merilu, saj so v marsičem bližje nekemu duhovitemu novičarskemu izdelku kot prečiščeni poetični formi, kar naj bi ljudska pesem bila?

41

Vodovnikove pesmi po *besedni* strani izstopajo z značilnimi izrazi, prisposodobami, zanimivimi primerjavami in iskrivimi izpeljavami. Prepoznavno kitično strukturo krasi domiselna rima, ki vpleta številne domače, danes marsikdaj že skoraj pozabljene in celo domačinom že odmaknjene izraze, neredko tudi izposojenke. Iz besedil našega pohorskega pevca veje vedrost, šegavost, neposrednost in človeška širina. Liki, ki jih zarisuje v pesmih, so resnične osebe. So ljudje iz mesa in krvi, ki jih je Vodovnik srečeval naokoli. Po pravilu so nekoliko stilizirani, včasih kar karikirani. So nekakšne slikarske študije človeških figur in karakterjev. Čeprav so stvarni, pa Vodovnikovi liki predstavljajo splošne tipe ljudi iz množice, iz konkretnega časa in izrazito določenega in točno popisanega prostora. Prav ta prostor pa začudo ostaja podoben tistemu, ki ga je opisoval Vodovnik. Ostaja prepoznaven, njihov, širši, naš. Celó v času, ki ga živimo danes. Pohorski pevec torej riše njih same in nas sooča z nami. Imeli bi ga lahko kar za nekakšnega »etnografa« med pevci. Po stilu bi mu bil danes morda še najbližji kakšen irski pevec balad, morda tudi kateri od sodobnih »kantavtorjev«, tvorni in angažirani tolmač in popisovalec družbenih dogodkov.

Čeprav so tipične za ta del Štajerske, so Vodovnikove viže prepoznavno njegove. Da so se (vsaj večina njih) **pele** že ob nastanku, danes ni vprašljivo. Ali pa so se pele tudi ob svojem nastanku enako, ne vemo natančno. Morebitnih notnih zapisov ni, sklepamo pa lahko, da se je predvsem zaradi zapisanega, torej »stalnega« besedila, viža manj spreminjala, kot bi se sicer. Pripomba Ivana Seitla, pevca in izvrstnega interpreta Vodovnikovih viž iz Mislinje, češ da »se tako ali tako vse Vodovnikove pesmi lahko pojejo po istem kopitu, na dve ali tri možne viže«, ne drži. Že analiza pisane metrične strukture, ki jo uporablja Vodovnik, še bolj pa verzne študije njegovih pesmi, to izjavo gladko izpodbijata.

Vodovnik kot del tradicije pevcev – novičarjev pri nas

Dejstvo, da ima neka ljudska pesem znanega avtorja in da je v njej celo pripisan datum nastanka, dela Vodovnikove viže kot posebne na seznamu ljudskega pesemskega izročila. Subjektivno in specifično dojetje sveta, kot ga je opeval Vodovnik, ni tipično za ljudsko pesništvo. Tudi njegov prepoznaven avtorski stil ter filigranska, skoraj filmsko natančna obdelava tem ne. Vse to pesmi pohorskega pevca na videz oddaljuje od splošnih in znanih modelov ljudske pesmi. Po temeljiti primerjalni študiji pesemskega izročila bukovnikov in pevcev – predhodnikov Vodovnika, predvsem Pohorcev in Korošcev, ter njegovih številnih posnemovalcev, ki so mu sledili, pa se izkaže, da pojav tovrstnih ustvarjalcev v tem delu Slovenije (pa tudi širše) ni čisto osamljen in naključen.

42

Nasprotno, govorimo lahko celo o precej razširjenem delovanju pevcev – novičarjev, še več: o posebnem tipu zabavnjakov – igrcev, ki so si s petjem in prepevanjem pesmi služili kruh (ali si vsaj pomagali preživeti). Ti so širili in trosili okrog novice in zanimivosti, ko so peli o zgodah in nezgodah doma in širše. Peli so zgodbe o ljudeh, sosedih, znancih in prijateljih. Zgodbe, ki so jih doživljali na poti ter prepevali o vsem zanimivem, kar se je dogajalo od hiše do hiše. Pripetljaji so znali biti zanimivi tudi za druge. Zapetim sočno in zanimivo pa so radi prisluhnili vsi. Slišati pesem o sebi je bilo prijetno, čeprav je bil način, na katerega je pesem znal zapeti Vodovnik, včasih lahko tudi precej neroden. Lepše je bilo, seveda, prisluhniti kakšni šegavi, zasoljeni, zaobljeni ali celo kosmati o sosedu, s čimer pa so si pevci – novičarji – zabavnjaki znali nakopati na glavo tudi težave.

Pevci-novičarji so bili pri hiši, kjer so se ustavili, dobrodošli in zaželeni. Največkrat so bili celo iskani in vabljeni k hiši, čeprav so se zaradi dolgega jezika včasih znašli tudi v težavah. Zgodbe so nastajale »spotoma«, kovali so jih sicer sami, snov pa so pobirali tudi (ali predvsem) od svojega poslušalstva. S tem so opravljali nekakšno funkcijo »novinarja brez cajtenga«, ki je imel v časih, ko so bili obiski pomembnejših ljudi pri hiši prestižni, potujoči priljubljeni in cenjeni pevec pri hiši pa celo atrakcija kraja, tako rekoč edini način komuniciranja ljudi z (nekoliko bolj oddaljeno) okolico.

Prav ta vidik fenomena Jurija Vodovnika bom poskušal skozi živo Vodovnikovo besedo v nadaljevanju nekoliko osvetliti. Ugotovitve bodo morda podoba Jurija Vodovnika, našega igrca – zabavnjaka, v čem dopolnile.

Nekaj odprtih vprašanj okrog Vodovnikovega ustvarjanja, avtorstva in razširjanja viž

Ves čas ukvarjanja z Vodovnikom so se mi zastavljala tudi naslednja vprašanja:

- Ali je Vodovnik vse svoje viže »skoval« v celoti sam?
- Ali je Vodovnik vse svoje pesmi zares sam tudi uglasbil?

- Ali so pri Vodovniku pesmi vedno nastajale skupaj z vižami? Izgotoviti pesem, da besedilo »steče« skupaj z vižo, kot je to pri Vodovniku, ni ravno lahko opravilo.
- Ali je katera od Vodovnikovih viž kdaj nastala npr. tudi kot »obrtni« izdelek pesnika, priznanega besednega spretnega in nedosegljivega »jezičneža«?
- Ali je katero besedilo pesmi pri Vodovniku kdaj tudi kdo naročil, kakšen godec na primer, ki bi tak izdelek potem, kot del svojega (tokrat avtorsko »zaščitenega«) repertoarja lahko celo prodajal naprej?

Da sem si sploh začel zastavljati ta in podobna, na videz provokativna vprašanja, je poskrbel pravzaprav Vodovnik sam. Za odgovore nanje skupaj pazljivo preberimo nekaj njegovih besedil: 43

V pesmi ***Je skomarskih ofarjev*** v zadnjih dveh kiticah Vodovnik zapoje tekole:

*Zdaj je taka pravlica,
da je prva ofarca
pri Medvedu bla prasica.
To je špas pa tud resnica.
To je godec spravu vun,
zdaj mu pravjo »svinski zvun«.*

*Na gostiji Jerščovi,
tam so zreški godci bli.
So te špase ven spravili
in Vodovnik Jurju privolili,
da je skomplenirau vkoup
pesn od tejh svinskih goub.*

Eden od godcev, torej ne Vodovnik (ki so se mu, mogoče prav zaradi te viže, ljudje posmehovali in ga klicali za *svinski zvun*), je torej spravil ven (torej si je izmislil ali še bolje – po resničnem dogodku zapel) *Pesem od Medvedove ofarce*. In naprej sledi dobesedno: Zreški godci so na gostiji pri Jeršiču Vodovniku (p. d. Tomažiču, kot se je sam »podpisoval« v svoje pesmi) »v izvedbo« dali »komponiranje« te pesmi za njih! Vodovnik je torej od godcev dobil **naročilo** za izdelavo pesmi. Spretnega »jezičneža«, kar je Vodovnik nedvomno bil, so torej **najeli**, da jim po duhoviti predlogi **sestavi** pesem za njihov repertoar!

Na posebno prošnjo je očitno Vodovnik zložil tudi svojo ***Se je 'na velka nesreča zgodejla***, saj v zadnji kitici zapiše:

*Neki gospodi so Jurja prosejli,
de b' eno pesem od tega zložejli.
Kak' so cigani s tem možam storejli,
ubogi Videčnik, kak meni se smejli.*

So bili ti gospodi morda spet godci? Skoraj zagotovo so bili godci tisti štirje, ki so »ponudili« Vodovniku znamenito **Olcersko** zgodbo s Klopnega vrha. Vodovnik jo konča v tipični maniri, ko v pesem vpiše zanj očitno pomembne avtorske podatke:

44

*Ta pesem bla nareta
dvainpedesetga leta.
Spejsali so jo štirje,
ku so na Mejheca tak jezni bli.*

Godci so sploh stalnejši tipi med Vodovnikovimi liki. Včasih jih omeni le mimogrede, v zgodbi, jih podpiše, drugič jim posveti kar cele viže. Največ pa o njih zvemo iz pesmi, ki so se ohranile v njegovih rokopisih. V pesmi **Bohajst inu Šentjongoski godci** opiše krvavi pretep med godci in Bohajstom navsezgodaj na plavi ponedeljek v hiši pri Godnaču:

*So godci tam bili ta čas,
no zravno en gvišni Bohajst.
So hudo se topli
in grdu si rekli,
zdaj pesem je s tega san špas.*

Zanimiv dogodek je Vodovnik ovekovečil v enem samem, dobesedno »filmskem« kadru. Zaplet začne s tem, da godci, ne bev – ne mev, Bohajstu pred njim izpijejo vino. Sledi neizbežno:

*Štromente je u roke prijeu,
z nem godce pretepat začeu.
Poteru je štromente,
nastrelau te šmente,
pozavn je bil Cvirnov še ceu.*

Godce v nadaljevanju našteje kar poimensko: Cvirn, Studenčnik, Merčnik in Kropelj, popiše pa tudi del njihovega instrumentarija (pozavna in klarinet).

In očitno je bila zgodba tako uporabna, da so godci prišli do Vodovnika in mu jo »zaupali« v obdelavo:

*Štamci so u Skomer prišli,
k Pobirku in mežnarju šli.
De je komponirau,
to pesem štodirau,
pijanci in lumpi so vsi.*

Morda pa bi se lahko dobro prodajala! Prav Vodovnikov prispevek: povezati 45
zgodbo v zanimivo besedilo, ga obdelati v znanem, konkretnem okolju, z nepogrešljivim notranjim občutkom dramaturško uravnovesiti in duhovito verzificirati, nastopajoče osebe pa predstaviti kot tipe, prepoznavne, celo znane, malo karikirane pa vedno človeške. To je Vodovnik znal, pri tem je bil nedosegljiv, vedno sprejemljiv za ljudi v krajih, ki jih je obiskoval, in za širšo okolico.

Kaže, da je bil godec Cvirn tisti, ki je Vodovnika največkrat nagovarjal k sodelovanju. Tomažič mu je zapel precej v pesmi spletenih biografij, v katerih je risal detajle iz njegovega življenja. Največkrat pa se v številnih pesmih pojavi kot muzikant na pozavni. Tudi v rokopisu **Pesmi od Pobirkove ohceti**, v kateri v podrobnostih opiše smešne dogodke, ki so se odvijali na Pobirkovi ohceti na Skomru.

*Enkrat je v Skomru ohcet bla,
p'r Jakobu Pobirku, poherska.
So svate ukop vabili
in godce naprosili.
Pa je godcu tolku prišlo,
skor nih je več koker svatou blo.*

Kar sedem naj bi jih prišlo, saj so jih vabili. Z inštrumenti: klarineti, pozavnami, trompetami in drugimi, dve godčevski skupini, Zreška in Planinška. Naš kronist, pevec – novičar Vodovnik, v maniri popiše vseh sedem, spet poimensko. Prišli pa so, kot doda, hvala bogu, prepozno. In skupina sedmih godcev tudi precej stane. Zato se je bilo potrebno večine znebiti. Ostala sta le dva, Skazej, ki je piskal na *klenet*, in Cvirn s svojo pozavno, ki je še plesal. Vodila naj bi ves program, pa tudi »so lepi marš delali, po novi šegi znali«. Opis ohceti vključuje torej celo opis repertoarja! In v nadaljevanju se Vodovniku zapiše kitica, ki jo pri našem razmišljanju ni mogoče zaobiti:

*Pobirkouca ta mlada je jezna bla,
se je na Jurja kregala.*

*K' je pesem ukop napraviu,
zapeu jo u takim krajo,
per Štrousvim kovači pervokrat,
usaki jo je poslušau rad.*

Torej ni bilo nepomembno, komu si prvič zapel pesem, kdaj in kje. Še celo ne, če je bila pesem **naročena**. Avtorske pravice se plačuje, že svojčas, ne le danes, pa tudi aktualnost in ekskluzivnost ni poceni. In če o tebi poje sam Vodovnik, se ti cena v okolju, v katerem živiš, nedvomno zviša!

46

*Kladnik starešina je taku djau,
de bi rad en polč vina dau.
Ko b' Juri biu tam doli,
pa šou je domu gori.
De b' mu to pesem biu zapeu,
de bi biu slišau merakel ceu.*

*Pobirk je spet drgači djau,
de bi mi nih pet po riti dau.
De b' tega več ne dalau,
tih pesem komponirau.
On ne bo prej tiga dela pestiu,
de nih bo enkrat po riti dobiu.*

Zaključek

Vodovnik torej še ni rekel zadnje besede. Njegova zapuščina tudi v novem tisočletju pred nas postavlja zrcalo. Še več, dviguje prah, raziskovalcem ljudskega izročila pa zastavlja nova in nova vprašanja. Kako jih bomo reševali, je odvisno od nas. Ugotovitev pa drži: Vodovnik še ostaja med nami, enkrat, svež, aktualen, živ in prisoten. Za tiste, ki ga pojejo, za one, ki ga radi poslušajo, pa tudi za vse, ki z njegovo pomočjo poskušamo zvedeti kaj več o nas samih in o času, ki je že za nami. Pa je vendar še kako naš.

LITERATURA

CVETKO, Igor, 1988. Jest sem Vodovnik Juri. Ljubljana: Partizanska knjiga.

CVETKO, Igor, 2001. Pesmi iz koša. Ljubljana: Zapik.

HARTMAN, Bruno, 1986. Vodovnik Jurij. Slovenski biografski leksikon. Ljubljana: SAZU, ZRC SAZU, str. 537–538.

BESEDA O AVTORJU

Igor Cvetko, mag., muzikolog, kustos v Slovenskem etnografskem muzeju. Kot raziskovalni sodelavec Glasbenonarodopisnega inštituta ZRC SAZU je na južnem Pohorju raziskoval živo peto izročilo, predvsem pesmi Jurija Vodovnika, ki so bile tudi predmet magistrske naloge, ki jo je kasneje izdal kot monografijo z naslovom *Jest sem Vodovnik Juri, O slovenskem ljudskem pevcu, 1791–1858* (1988). Področje njegovega dela je poleg raziskovanja vokalnega in inštrumentalnega izročila Slovencev tudi raziskovanje otroške tradicije v celoti. Važnejša dela: *Med godci in glasbili* (ur.) (1991), *Slovenske otroške prstne igre* (1996), *Najmanjše igre na Slovenskem* (2000), *Pesmi iz koša* (2001).

ABOUT THE AUTHOR

Igor Cvetko, M.A., is a musicologist and curator at the Slovene Ethnographic Museum. As a research collaborator of the Institute of Ethnomusicology, Scientific Research Institute, Slovene Academy of Sciences and Arts, he researched the living traditions of folk songs on southern Pohorje, in particular the songs of Jurij Vodovnik, which were the theme of his master's dissertation, later published as a monograph under the title *Jest sem Vodovnik Juri, O slovenskem ljudskem pevcu, 1791–1858* (1988). In addition to researching the vocal and instrumental traditions of the Slovenes, Igor Cvetko researches children's traditions within this field. His major published works are: *Med godci in glasbili* (ur.) (1991), *Slovenske otroške prstne igre* (1996), *Najmanjše igre na Slovenskem* (2000), *Pesmi iz koša* (2001).
